

ВІДГУК
офіційного опонента на кваліфікаційну наукову працю
Филика Олега Зеновійовича, виконану на тему
«Особливості та наслідки політики європейського мультикультуралізму
(на прикладі Великої Британії)» та подану на здобуття ступеня доктора
філософії в галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за
спеціальністю 052 Політологія

Актуальність теми дослідження. В найширшому концептуальному форматі мультикультуралізм означається як сукупність ідей про важливість підтримки етнокультурного розмаїття засобами політики. Сформована в сучасній політичній теорії варіативність означень мультикультуралізму не дає чіткої та однозначної відповіді на питання про природу, сутність, функції, модельні характеристики суб'єкт-об'єктних відносин, що генеруються політикою мультикультуралізму в умовах різних типів політичних систем. Однак, попри багатоаспектність мультикультуралізму, що ускладнює визначення його смислового ядра, він є впізнаваним феноменом ліберальних демократій, насамперед, за ознакою свідомо та послідовно провадженого прагнення урядів зберегти суспільне етнокультурне розмаїття.

Мультикультуралізм, у його практично-політичному зрізі, є маркером, що використовується для означення одного з механізмів нівелювання ризиків та викликів етнічного розмаїття, сформованого внаслідок інтенсивних імміграційних процесів. Будучи способом публічної комунікації, мультикультуралізм може опиратися на одну з двох управлінських стратегій: (1) стратегія згори – донизу зберігає/підживлює етнічний плюралізм задля унеможливлення порушення та дестабілізації існуючого соціального порядку; (2) стратегія знизу – догори спрямована на моделювання мультикультурної спільноти та мобілізації етнічних інтересів. Відтак, в сучасних умовах інтенсифікації міграційних процесів, перед урядами національних держав, зокрема і України, постає завдання не просто констатації поліетнічності, а вироблення адекватної стратегій етнонаціональної політики. Особливої актуальності це набуває в умовах чітко означеної перспективи набуття нашою державою повноправного членства в Європейському Союзі та необхідності забезпечення повоєнної політичної стабільності міжетнічних відносин.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Спрямованість пошуку наукового вивчення особливостей теорії та наслідків провадження політики мультикультуралізму у

Великій Британії, здійсненого О. З. Филіком, підпорядкована чітко визначеній меті дослідження, конкретизованій у низці дослідницьких завдань, що відображають недостатньо вивчені частини предмету дослідження (с. 21). Логіка дослідження, відображена у його структурі, розгортається через послідовне та методологічно вивірене здійснення огляду історіографічних та теоретико-методологічних засад виділення, дослідження і концептуалізації поняття/теорії й політики/практики мультикультуралізму; аналітичного осмислення процесу становлення й розвитку соціального і культурного розмаїття, політики, права, теорії, практики і параметрів мультикультуралізму у Великій Британії в контексті світового досвіду; предметного вивчення політичних, громадянських, етнонаціональних, ідентичнісних, міграційних, расових, релігійних, освітніх та лінгвістичних аспектів політики мультикультуралізму у Великій Британії; визначення та обґрунтування наслідків та значення політики мультикультуралізму у Великій Британії, ризиків та перспектив її розвитку в контекст європейського досвіду.

Окреслюючи становлення, стан, перспективи та проблеми розвитку тематики мультикультуралізму в політичній теорії та практиці, О. З. Филік робить висновок, що в українській політичній науці напрацювання з тематики мультикультуралізму як явища та політики мультикультуралізму в окремих країнах Європи є «доволі фрагментарними й не охоплюють усіх належних і предметних складових самого феномена мультикультуралізму» (с. 46). Цей висновок спрямовує дослідника до послуговування, насамперед, британськими та американськими, політологічними, історичними, соціологічними, юридичними, філософськими й культурологічними дослідженнями на тему політики мультикультуралізму у Великій Британії.

Аналізуючи результати концептуалізацію поняття мультикультуралізм, його змістовне наповнення у теорії та практиці взаємодії ідентичностей, автор дисертації доводить, що поняття мультикультуралізму є багатогранним та мультикомпонентним як у теоретичному, так і в практичному контекстах, проте найбільш поширеними варіантами його інтерпретації є означення мультикультуралізму як культурного націоналізму, соціальної філософії та державної політики (с. 50–59). Важливими є сформульовані О. З. Филіком положення щодо варіативності проявів мультикультуралізму в політичній практиці національних держав, поміж яких центральне місце займає дискусія про переваги та недоліки асиміляції/інтеграції національних меншин та шляхи досягнення мети відповідної державної політики, зокрема і засобами правового регулювання.

Важливою частиною дослідження О. З. Філика є та, що присвячена виокремленню предметної сфери дослідження, сутності та критики мультикультуралізму в сучасній політичній теорії. Обґрунтовуючи, що «постмультикультуралізм та інтеркультуралізм відштовхуються, головню, від потреби пошуку нових моделей громадянства, котрі підкреслюють пріоритет політичної участі та економічних можливостей над символічною «політикою культурного визнання», пріоритет прав людини і свободи особистості над повагою культурних традицій, пріоритет побудови інклюзивних спільних національних ідентичностей над визнанням культурних ідентичностей предків, а також пріоритет культурних змін і культурного змішування над реалізацією статичних культурних відмінностей» (с. 84), автор доводить, що предметом мультикультуралізму є як відзначення культурного розмаїття чи позитивного ставлення до нього, так і окреслення характеристик та проблем управління цим розмаїттям в рамках конкретного суспільства засобами інструментів, згенерованих конкретною політичною системою. Такий підхід дозволив автору виокремити види й моделі мультикультуралізму й класифікувати їх відповідно до способів інтеграції та наслідків взаємодії мультикультуралізму та ідеологій.

Дослідження особливостей становлення та розвитку соціально-культурного розмаїття, відповідної йому теорії, політики, права та практики у Великій Британії О. З. Філик здійснює на тлі світового та європейського досвіду. Опираючись на статистичні дані про імміграцію та демографічний склад населення, автор розглянув структуру та напрями імміграції до Великої Британії, що уможливило: встановлення зв'язку між походженням іммігрантів та параметрами системи управління культурним розмаїттям (с. 89–101); визначення сутності динаміки процесу інституціоналізації політики мультикультуралізму, її критики та ризиків (с. 106–120). Такий авторський підхід дозволив звернутися до досвіду провадження урядових політик та програм, відповідно, розмежування позицій політичних акторів в розумінні мультикультуралізму та відобразити всю варіативність дискусій щодо мультикультуралізму у Великій Британії, визначити перспективи його динаміки як у теоретичній, так і практичній площинах.

На нашу думку, позитивно слід оцінити звернення автора до вивчення усієї варіативності проявів мультикультуралізму та політики мультикультуралізму (політичні, громадянські, етнонаціональні, ідентичнісні, міграційні, расові, релігійні, освітні, лінгвістичні аспекти) та відповідних наслідків політики мультикультуралізму у Великій Британії на тлі подібних світових та європейських практик (с. 125–249). Такий підхід уможливив

визначення взаємозв'язку та суперечностей між політикою мультикультуралізму, асиміляціонізмом, інтеграцією, космополітизмом та формуванням британської національної й громадянської ідентичностей. Доречним і важливим тут є здійснений автором аналіз основних етапів розвитку системи освіти у Великій Британії та обґрунтування важливості звернення до даного інструменту провадження політики мультикультуралізму (с. 173–178).

Результатом здійсненого в дисертаційному дослідженні аналізу наслідків й значення політики мультикультуралізму у Великій Британії є чітке означення ризиків та перспектив її розвитку, трансформації й модифікації на тлі загальноєвропейського досвіду, що здійснюється через дискурс постмультикультуралізму й інтеркультуралізму та визначення у його структурі місця ліберально-демократичного громадянства й інтегративної національної ідентичності у Великій Британії (с. 186–202).

Достовірність та наукова новизна отриманих результатів. Достовірність отриманих результатів дослідження забезпечена використанням відповідної сукупності методологічних підходів та методів політологічного дослідження, застосованих до пулу верифікованої інформації, в якому відображено особливості та наслідки застосування теорії мультикультуралізму в політичному процесі Великої Британії.

Вивчення тексту кваліфікаційної наукової праці О. З. Филіка засвідчує наявність у викладених в ній положеннях, висновках та рекомендаціях наукової новизни, яка полягає, насамперед, у виявленні невідповідності між європейською і британською теоретичними версіями мультикультуралізму, з одного боку, та політичними практиками мультикультуралізму від початку ХХІ ст. – з іншого. Ми підтримуємо визначений автором дисертації інструмент фіксації та оцінки такої невідповідності, який відображений в розумінні британського мультикультуралізму як надзвичайної політики, політичного проєкту та переговорного порядку, що охоплюють стратегії, маневри, інституції, дискурси і практики.

О. З. Филік вперше довів, що мультикультуралізм у Великій Британії інституціоналізувався випадково (як наслідок хаотичних імміграційних процесів, невпорядкованих «расових» відносин, відносного консенсусу та навіть апатичності політичних акторів), однак згодом він зазнав політичної раціоналізації та став соціально орієнтованим, перейшовши від імперської орієнтованості до «нормалізованого» і лімітованого національного громадянства, а згодом ребалансувався до конструкції поєднання

асиміляціонізму, соціальної згуртованості й інтегративності. Такий характер еволюційної динаміки мультикультуралізму в Великій Британії, що відбувалася на тлі розгортання концепту монокультурного британства, спричинив формування суперечливої політико-правової бази щодо контролю імміграції та міжрасових відносин.

О. З. Филик вперше обґрунтував, що в умовах поглиблення потреби в стабільних ідентифікаційних моделях, «надмірно статичний, фіксований, штучний, формалізований, абстрактний, обмежений, маніпулятивний, політизований і навіть «комерціалізований» британський мультикультуралізм» функціонально здатен маскувати й реалізовувати усю варіативність форм та виявів нерівності, відмінностей та ворожнечі в британському суспільстві. Такі його характеристики визначають потребу в подальшому ребалансуванні, модифікації та трансформації в напрямі соціальної інкорпорації, громадянської інтеграції та перетині соціальних і культурних відмінностей у форматах постмультикультуралізму або інтеркультуралізму.

Слушним та обґрунтованим видається поглиблення ідей: (1) чим більше розвивається мультикультуралізм, тим більше він критикується та модифікується, незалежно від партійно-ідеологічних преференцій; (2) чим більша частка та чисельність населення представляють меншини, тим складніші проблеми має вирішувати мультикультуралізм як спосіб політичного управління розмаїттям.

Повнота викладу основних положень дисертації в опублікованих працях. Основні результати здійсненого О. З. Филиком дослідження, його концептуальні положення, висновки та практичні рекомендації опубліковані у 11 наукових працях, з яких 5 статей опубліковані в українських та закордонних періодичних фахових наукових виданнях з політичних наук, у тому числі включених до міжнародних наукометричних баз даних, 6 – в збірниках матеріалів та тез доповідей міжнародних та всеукраїнських наукових й науково-практичних конференцій. Вимоги Міністерства освіти і науки України щодо кількості, обсягу та змісту наукових публікацій, необхідних для захисту кваліфікаційної наукової праці для здобуття наукового ступеня доктора філософії О. З. Филиком дотримано. Аналіз рукопису кваліфікаційної наукової праці та наукових публікацій О. Филіка вказує на відповідність публікацій основним положенням дисертації.

Дотримання вимог академічної доброчесності. Використовуючи ідеї, розробки, твердження, окремі відомості та результати досліджень інших науковців, О. З. Филик у своїй кваліфікаційній науковій праці здійснює

посилання на відповідні джерела інформації. В дисертаційному дослідженні не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, фальсифікацій чи інших порушень академічної доброчесності, що могли б поставити під сумнів самостійний характер виконання автором дослідження, результати якого викладені у кваліфікаційній науковій праці.

Кваліфікаційна наукова праця відповідає встановленим вимогам щодо змісту та оформлення академічних текстів. Вона написана доступною для розуміння її суті мовою, позначена логікою викладу результатів дослідження, доказовістю наукових положень, висновків та рекомендацій. Зміст дисертації відповідає меті та завданням дослідження, а наявність вагомих наукових результатів дає підстави для висновку, що вона є завершеною, самостійно виконаною науково-дослідною роботою.

Теоретичне та практичне значення результатів і висновків дисертації, пропозиції щодо їх використання. Теоретичне значення основних положень, результатів та висновків дисертації полягає в тому, що вони можуть бути використані в процесі: (1) оновлення політики управління соціокультурним розмаїттям в Україні та державах Європейського Союзу в умовах ризиків, викликаних процесами глобалізації та міграційних криз, спровокованих чинниками геополітичного протистояння; (2) еволюції нормативно-правового регулювання політичного управління соціокультурним розмаїттям; (3) формування сукупності маркерів політичного самопозиціонування політичними акторами та просування цінностей й пріоритетів національної ідентичності. Результати, висновки та пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані для подальшого вивчення предмету дослідження та інтегровані до таких освітніх компонентів як Європеїстика, Порівняльна політологія, Етнополітологія в процесі підготовки здобувачів вищої освіти в галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 052 Політологія.

Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертації. Відзначаючи високий рівень концептуалізації проблеми та позитивно оцінюючи результати і висновки здійсненого О. З. Филиком наукового дослідження, вважаємо за необхідне висловити окремі зауваження та побажання, що мають рекомендаційний характер:

По-перше, О. З. Филип стверджує, що «в українській політичній науці немає підготовлених і захищених спеціалізованих дисертаційних робіт з тематики мультикультуралізму – ані загалом, ані в окремих країнах світу» (с. 46). Підтримуючи автора в необхідності здійснення таких досліджень та

формування відповідної наукової школи в політичній науці України, хочемо звернути увагу, що в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича функціонує Центр канадознавства, одним з пріоритетних напрямів діяльності якого є вивчення практик канадської політики мультикультуралізму. Зокрема, в дисертаційних дослідженнях, виконаних П. Катеринчуком, І. Макух-Федорковою, В. Макаром, В. Богатирець, О. Козачуком та іншими науковцями, проблема політики мультикультуралізму вивчається і в контексті федералізму, і в контексті формування моделі соціальної політики, і власне як окремих феномен (Богатирець В. В. Канадська багатокультурність: політичний досвід і суспільна практика (національний і глобальний виміри): автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04, Чернівці, 2007).

По-друге, у виробленні та реалізації політики мультикультуралізму важлива роль належить діаспорам, які є водночас і цільовою групою такої політики, і потенційними суб'єктами її провадження. Цей аспект політики мультикультуралізму залишився осторонь дослідницького інтересу О. З. Филика, тож потребує уточнення його позиція щодо потенціалу, ролі та місця діаспор у циклі політики мультикультуралізму в різних країнах Європи, насамперед у Великій Британії.

По-третє, логіка кваліфікаційної наукової праці О. З. Филика побудована відповідно до позиціонування кейсу Великої Британії на європейському тлі, що вище вже було оцінено нами позитивно. Однак, часом складається враження, що Велика Британія, належачи до європейського політичного простору, не була членом Європейського Союзу. Відтак, потребує деталізація даного аспекту досліджуваної проблеми, хоча б у вимірі того, наскільки спільні європейські принципи розуміння мультикультуралізму суперечили британській національній моделі політики мультикультуралізму.

По-четверте, формулювання назв розділів та підрозділів, на нашу думку, стилістично мають бути більш компактними, часом складається враження, що висновки про ті чи інші чинники теорії та практики мультикультуралізму, їх роль та значення, співвідношення, вже закладені у назву, тобто, результат дослідження визначений наперед.

По-п'яте, хоча автор і не ставить перед собою завдання виокремлення європейського досвіду та досвіду Великої Британії, що міг би використовуватися в Україні, але перспектива набуття повноправного членства в ЄС актуалізує перед нашою державою необхідність вироблення стратегії політичної деталізації даної проблеми та розуміння прийнятної структури і обмежень політики мультикультуралізму. Тому вважаємо, що потребує

конкретизації, які саме «узагальнення та висновки можуть бути прямо використані в подальшому розвитку проблематики управління соціальним і культурним розмаїттям» (с. 27) в Україні.

Однак, зазначені недоліки та дискусійні положення не впливають на високий рівень здійсненого О. З. Филиком дослідження. Відтак, кваліфікаційна наукова праця Филика Олега Зеновійовича, виконана на тему «Особливості та наслідки політики європейського мультикультуралізму (на прикладі Великої Британії)», є самостійним, завершеним науковим дослідженням, яке відповідає всім встановленим вимогам щодо такого виду робіт, зокрема вимогам пунктів 6, 7, 8, 9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 р., а тому його автор заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 052 Політологія.

Офіційний опонент:

Доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології та державного
управління Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

Н. Ю. Ротар

26.08.2022